

Якименко О. В.,

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПРОБЛЕМА ЖАНРУ НОВЕЛИ В МАЛІЙ ПРОЗІ НАТАЛІ РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО

У статті розглядається місце жанру новели в малій прозі Наталі Романович-Ткаченко. Показано, що цей жанр представлений у багатьох різновидах. Досліджено своєрідність поетики творів.

Ключові слова: жанр, новела, поетика, композиція, наратор.

В статье рассматривается место жанра новеллы в малой прозе Натальи Романович-Ткаченко. Показано, что этот жанр представлен во многих разновидностях. Исследовано своеобразие поэтики произведений.

Ключевые слова: жанр, новелла, поэтика, композиция, наратор.

The article deals with the place of the short story's genre in Nataliya Romanovych-Tkachenko's short prose. It is shown, that this genre is presented in many subkinds. The peculiarity of the poetic manner of the works is analyzed.

Key words: genre, short story, poetic manner, composition, narrator.

Проблема жанрів малої прози в українському літературознавстві має чималу історію. Так, до неї у своїх працях зверталися Т. Бовсунівська, І. Бурлакова, І. Денисюк, Н. Копистянська, Ю. Кузнецов, Г. Олександрова, В. Фащенко, І. Франко, Ф. Якубовський та ін. Зокрема, В. Фащенко вважав, що “за будь-яким із жанрів завжди криється властивий даному письменникові “спосіб” сприймання життя” [6, с. 293]. Однак, незважаючи на велику кількість розвідок, потребують вивчення питання, пов’язані з визначенням жанрів творів маловідомих письменників, до яких належить і Наталя Романович-Ткаченко. Її творча спадщина різноманітна: мала проза, повісті, драматургія. Тому дослідження, присвячене аналізу малої прози письменниці, зокрема жанру новели, є актуальним.

За методологічну основу взято праці І. Денисюка, Ю. Кузнецова, В. Фащенко, І. Франка та інших дослідників.

Метою статті є визначення жанрових різновидів новелістики Наталі Романович-Ткаченко. Для цього необхідно вирішити ряд завдань: з’ясувати жанрову природу новелістики письменниці, визначити її проблемно-тематичний діапазон, розглянути поетику творів.

Об’єктом дослідження обрана мала проза Наталі Романович-Ткаченко. Предметом – жанрові особливості новелістики письменниці.

І. Франко, оцінюючи можливості новелістичного жанру, писав: “Новела – се, можна сказати, найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішиться і не має ані часу, ані спокою душевного, щоб читати многотомові повісті. В новелі найлегше авторові виявити найрізніші сторони свого таланту, блиснути іронією, зворушити нас впливом сконцентрованого чуття, очарувати майстерною формою” [7, с. 524].

Та чи не найточніше визначення новели дав І. Денисюк. На його думку, “це фабульний твір малої прози з особливою інтенсифікацією, концентрацією сюжетно-композиційної структури і стилю, з драматично напруженим конфліктом, який досягає максимальної напруги в так званому пуанті й розряджається в несподіваному сюжетному повороті, розкриваючи нову сутність героя, незвичайність людської долі” [5, с. 14].

Трагічна новела Наталі Романович-Ткаченко “В безмежну далечінь” заснована на подійності. Це новела характеру, але з елементами потоку свідомості. На початку твору авторка вдається до відображення асоціацій і вражень героя, пов’язаних із пробудженням після марень про кохану: “Навкруги все тихо, як в могилі.

Він, мабуть, заснув, бо не пам’ятає, відколи так стало.

І довго спав...

Довго він мріяв і з мріями тими заснув.

І було так солодко, так гарно, так надзвичайно тихо тоді.

Прокинувся – теж тихо.

Тільки серце б’ється

Тихо... Тільки груди хвилюються й дихання тремтить.

Тихо... А душа стогне і ридає...” [4, с. 46-47].

Далі герой поринає у спогади про кохану й обставини її зради. Власне його спогади складають чотири уривки з життя, причому з кожним епізодом зростає напруга і поглиблюється психологічна характеристика героя. Окрилений весною і коханням, він почувається надлюдиною, здатною все перебороти. Згодом, коли стає на чолі юрби, відчуття власної сили зростає: “Ми сильні, нас багато... Подивись навкруги... і всі ми – одне ціле, нерозривно зв’язане між собою. Ми досягнемо ідеалу... ми поборемо!” [4, с. 47]. Коли герой опиняється за ґратами, кохана своїм поглядом і теплими словами підтримує в ньому волю до життя, втративши її, він психологічно ламається.

У новелі Наталя Романович-Ткаченко художньо зображує душевні страждання людини, яка не пережила вимушеної самотності. Авторка послідовно відтворює зміни в психічному стані героя від ейфорії до апатії. Наприкінці твору письменниця показує “роботу” свідомості, коли герой вчиняє самогубство: “Навкруги було тихо, як в могилі.

Нагло сухий короткий звук вибуху, що прорізав повітря, і шум од важкого тіла, що упало додолу, порушив цю тишу.

І знову тихо. Не стукотить серце... не тремтить дихання... душа не стогне й не рида. Спокій. Тиша мертва, як в могилі” [4, с. 49].

Цікавою фонічною знахідкою авторки було вибивання ритму в кінці кожного уривка зі спогадів: “так-так ... буде так ... так-так ...” [4, с. 47], яке асоціюється з цоканням годинника, який відмірює години (або хвилини) до фатального кінця. Стосовно нарративної структури тексту, тут домінує об’єктивована форма презентації автора (розповідь “від третьої особи”), але з елементами потоку свідомості – що спричиняє децентрацію нарративності.

Інший тип малої прози Наталі Романович-Ткаченко представляє психологічна новела. Авторка відтворює якийсь один, але найхарактерніший момент життя героя. Сюжет стає внутрішнім. Письменниця переходить від поетики опису (як у попередній новелі) до поетики показу переживання. У новелі “Мандрівник скінчив свою путь” відсутні певні компоненти сюжету (немає ні передісторії, ні зав’язки, ні розвитку дії), оповідь розпочинається з кульмінації: Андрій вирішив покінчити життя самогубством. Авторка одразу концентрується на високій напрузі душі. Композиція новели складається з трьох частин. Перша й остання – це приготування героя до здійснення задуманого. Друга – аргументи Андрія на обґрунтування свого рішення. З кожним доводом трагізм безвихідності зростає.

Провідне місце в новелах зламу століть займає зображення почуттів героя в критичній ситуації. Ю. Кузнецов виділив больовий ряд переживань, який “деструктурує свідомість”. Це, на думку вченого, “напруження (тривога), страх, депресія, біль, смерть” [2, с. 247]. Градацію почуттів героя Наталя Романович-Ткаченко відтворила в антивоєнній новелі “Стефан з Синевицька Вижнього”.

Герої-біженці змушені покинути рідний дім і рятуватися від війни. Коли родина Стефана вирушила у фатальну подорож, головний герой жартував, “був веселий, ще *мав надію*” [тут і далі курсив мій – Авт.]. “Він молодий, міцний хлоп. Закручував довгий вус, блищав чорними очима й боровся” [3, с. 27]. Стефан *вірив*, що господарство (та й життя) можна відновити, *якщо будуть сила та здоров’я* [підкреслення моє – Авт.]. З приходом осені, а за нею й холодів, “Стефанові тьохнуло серце, він похолов”, але *надія* наповнювала його істоту, хоча в серце закралась “велика туга” [3, с. 31]. Як захворіла перша дитина, кардинально змінився портрет героя: “Зморшки суворі вкривають високе чоло селянина, червоні плями виступають на змарнілих щоках... Великі, грубі, звиклі до заступа, до коси руки стискають ся в безпомічній розпуці” [3, с. 33]. Авторка підкреслює внутрішній стан героя промовистою деталлю: “*Безнадійно* стукотять краплі по наметі”. У лікарні напруга продовжує зростати: “*апатично* відповідає Стефан, весь чорний з горя та клопоту, з запалими очима, з вскуйовдженим волоссям, що довгими пасмами висуваєть ся з під широкого чорного бриля” [3, с. 33]. Надалі депресивний стан героя поглиблюється. Як поклали першу дитину до лікарні зі страшним діагнозом “діфтеріт”, авторка попереджає про фатальний кінець за допомогою прийому паралелізму: “Товаришують їм (героям – Авт.) *журба й розпука*, а навздогін їм завиває вітер нагоняючи все нові хмари, холод та смерть заповідаючи” [3, с. 35]. Коли ж, поховавши дітей, Стефан усвідомлює, що захворіла й дружина, “*божевільно* гукає” до неї [3, с. 33]. Кінцевий стан героя, біль самотності авторка зображує знову через паралелізм: “Зима лютувала на дворі, знущаючись над обнаженими деревами, морозила землю.

Чи не більша *зима* *війшла в душу його* (Стефана – Авт.)? Чи не дуже знущалося лихо з нього?” [3, с. 33]. Таким чином, авторка відтворила психічні процеси героя, який перебуває у стані депресії. Важливими елементами психологічної характеристики Стефана є описи зовнішності, які змінюються залежно від його внутрішнього стану.

Композиція новели відповідає кільцевому типу (за теорією Ю. Кузнецова): помітне епічне начало, виражений сюжетно-подійний план. Авторка поступово відтворює процес переживання через низку взаємопов’язаних психологічних процесів. Наскрізна деталь “дорога” проходить через усю розповідь і виконує роль організуючого центру системи мікрообразів.

Гостра конфліктність, відтворення думок і почуттів героя характеризують твір як новелу, близьку до потоку свідомості. Тло виступає як еманція душі Стефана інші персонажі новели, головню як і його родина, зображені другорядними, завдяки чому читач фокусується на психічних процесах головного героя, вони виступають на перший план. Потік переживань Стефана авторка передає через чуттєву (потік почуттів) раціональну (потік думок) та вольову сфери (потік мовлення, рухи, дії та вчинки) (за теорією Ю. Кузнецова – Авт.).

Невід’ємною рисою світовідчуття Наталі Романович-Ткаченко стала поетизація природи. Пейзаж органічно ввійшов до жанрових модифікацій малої прози письменниці. Осмислення проблеми суспільство – особа – природа виявляється в пейзажній новелі, яку Ю. Кузнецов пропонує називати “пейзажною мініатюрою”. Як визначає дослідник, це “невеличкий прозовий твір, що об’єктивно відтворює картину природи, у взаємозв’язках образів якої схоплено узагальнення певних сфер суспільного життя” [2, с. 93]. Розвиток цього жанру І. Денисюк пов’язує з посиленою увагою до синтезу мистецтв на початку ХХ ст.: “Від малярського способу зображення дійсності проза бере “картинний” принцип передачі простору, що проявляється у певних пропорціях між персонажем і тлом” [1, с. 179].

Типовим зразком пейзажної новели є мініатюра Наталі Романович-Ткаченко “На етюди” (з авторським підзаголовком *нарис*). Кольористичні й звукові образи, величний пафос оспівування краси створюють гімн природі і життю: “Золоте море буйних колосків, безмежне море жита. Вузесенька стежечка житом, вздовж стежечки – блакитні волошки. Веселі коники цвіркотять, комахи гудуть, десь із жита випурхне пташка і ф-р-р... полетіла. Синя блакитна шапка неба висить над безкраїм морем жита, і ген-ген високо в прозорім запашнім повітрі ніжно дзвенить пісня жайворонка – кюї-кюї ... чі-чі ...” [4, с. 110].

Наталя Романович-Ткаченко описує один день із життя художників, для яких подорож на етюди – це спосіб втечі від соціуму з його чисельними проблемами і віднайдення внутрішньої гармонії. Герої здатні бачити красу в буденних речах: у квітучому бузку, заході сонця, брудній, облупленій халупці. Письменниця передає враження від споглядання картин Гринька: “На його полотні мов чарами якими виростили дерева, квітки – як

справжні, річка текла, жито хвилювалося, люди, діти – сміялися в нього на полотні. І полотна ці, ці малюнки покривали всі стіни його хати й прикрашали його життя" [4, с. 111]. Картини – це спосіб відображення внутрішнього космосу особистості. Подібне міркування висловили брати Гонкури: "бачити, відчувати, виражати – в цьому все мистецтво" [Цит. за 2, с. 40].

Авторка показує духовний взаємозв'язок людини і природи: "Природа з своїм буйним, стихійним, таємничим життям, привітно розкривала їм обійми. Пестило їх сонце. Легенький вітерець звивав з чола їх турботи, як зелена трава стежечки звіяла з їхніх ніг куряву міста" [4, с. 112]. Наталя Романович-Ткаченко через естетичний взаємозв'язок людина – природа виявляє проблеми соціального характеру – убогість і безперспективність існування самих вчителів-художників, бідність і нещастя селян, до яких ходять на етюди герої. Позиція оповідача в новелі зміщується в бік об'єктивного кута зору, що передбачає "цілковите подолання авторської присутності у творі" [2, с. 102].

Отже, у малій прозі Наталі Романович-Ткаченко жанр новели посідає вагоме місце. У низці творів вона передусім зосереджується на зображенні думок і почуттів героя в критичній ситуації, осмислює проблему становища інтелігенції в суспільстві, долю людини на війні, її зв'язки з природою. Письменниця збагатила українську літературу такими жанровими різновидами новели, як трагічна новела, заснована на подійності; психологічна новела з внутрішнім сюжетом, яка відтворює якийсь один, але найхарактерніший момент життя героя; новела, близька до потоку свідомості; пейзажна новела.

Література:

1. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX-поч. XX ст. / І. О. Денисюк. – Львів: Науково-видавниче товариство "Академічний Експрес", 1999. – 280 с.
2. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: Проблеми естетики і поетики. / Ю. Б. Кузнецов. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 304 с.
3. Романович-Ткаченко Н. Д. Стефан із Синевіцька Вижнього // Літературно-науковий вісник. – 1918, – Т.69, Кн.1. – С. 24-40.
4. Романович-Ткаченко Н. Д. Твори. / Н. Д. Романович-Ткаченко. – К. : Дніпро, 1987. – 397 с.
5. Українська новелістика кінця 19 – початку 20 ст. : Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескиси, етюди, нариси, образки, поезії в прозі). – К. : Наукова думка, 1989. – 688 с.
6. Фашенко В. В. Вибрані статті / В. В. Фашенко. – К. : Дніпро, 1988. – 371 с.
7. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. / І. Я. Франко; Гол. ред. Є. П. Кирилюк. – К. : Наукова думка. – Т. 41. – 1984. – 683 с.